

СЕЛСКОСТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
ИНСТИТУТ ПО АГРАРНА ИКОНОМИКА
СЪЗДАДЕН ПРЕЗ 1935

Отдел: Икономика и управление на земеделието, храните и аграрната политика

Васил Стойчев Стойчев

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА МЛЕЧНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО В БЪЛГАРИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

професионално направление 3.8 Икономика

докторска програма: Икономика и управление (земеделие)

Научен ръководител:

проф. д-р Божидар Антонов Иванов

София, 2025

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Конкурентоспособността е едно от най-важните и съществени характеристики на пазарната икономика. Значителна част от икономическите теории са насочени към изясняване на конкурентоспособността и в осветляване на причините и факторите, които изпълват със съдържание това понятие. Конкурентоспособността се счита за ключова при оценка на икономическото представяне, както на отделните производители, така и на макро ниво, когато се визират отрасли или национални икономики. Различни автори и изследователи стигат до извода, че конкурентоспособността няма единна дефиниция в икономическата теория, като илюстрация за това идва от множеството определения, които могат да бъдат намерени в теоретичната литература. Съществуват и автори, които определят като предмет на икономиката именно в това да допринася за повишаване и постигане на по-голяма конкурентоспособност. Определено може да се потвърди, че мястото и ролята на конкурентоспособността в икономическата теория и практика е много голяма и трудно може да се мисли за намаляваща актуалност на такава тема в икономическата приложност и изследователските направления. Актуалността на темата за конкурентоспособност идва най-вече по линия на това да се измери и да се определят причините и факторите, които влияят за нейното положение.

Когато конкурентоспособността се разглежда през призмата на способност да се състезаваш с другите участници на даден пазар и да успееш да реализираш даден продукт сред потребителите възникват редица въпроси, както свързани с оценката на това постижение, така и за разкриването на причините за наблюдавания резултат. Конкурентоспособността е свързана и със способността да се оцелява на пазара и да съществуваш сред другите участници в предлагането, което предполага способност за адаптиране към променящата се среда. Самата динамика на пазара и на условията в които са поставени производителите, и икономическите отрасли във външната регулаторна, и институционална среда правят оценката на конкурентоспособността важна, необходима, и належаща.

В настоящата дисертация изследването на конкурентоспособността е извършено за млечното говедовъдство в българското селско стопанство. Млечното животновъдство не е само структуроопределящ отрасъл на българското селско стопанство, който осигурява храна и суровини за изхранване на населението на страната, но има значение и за цялостното представяне на българското селско стопанство, осигурявайки потреблението на фуражи от растениевъдството, доходи за заетите производители и техните семейства, преобладаваща част от които са фамилни стопанства, както и екологична роля за опазване и поддържане на тревните екосистеми. Именно важноста на млечното животновъдство за селското стопанство, потреблението, селските райони и агроекологията правят изследванията и научните разработки в тази област важни и търсени не само от вземащите решения представители на държавното управление, но и сред браншови организации и частни производители.

Неотменна част от изследванията на проблемите пред млечния сектор и говедовъдство са свързани с конкурентоспособността. За провеждане на успешни и системни изследвания на конкурентоспособността в млечното говедовъдство е необходимо да се дефинира това понятие, както и да се определят границите и обхвата на проучването. В това изследване под конкурентоспособност се разбира запазване и увеличаване на пазарен дял и устойчиво постигане на добавена стойност. Тази

дефиниция не е собствена и авторска, но е възприета от научната литература, като подходяща и по същество най-близка до иманентната семиотика на това понятие. Прилагайки системния подход в изследването, конкурентоспособността е необходимо да се оцени резултативно и да се потърсят причините и факторите за получената оценка. Логиката на научното изследване е посредством оценка на конкурентното представяне на сектора на млечно говедовъдство да се търсят и причините, които го детерминират, както и да се направят предвиждания за развитието на конкурентоспособността в бъдеще.

Трябва да се отбележи, че изследвания в тематиката свързана с конкурентоспособността и конкурентното представяне на млечния сектор и млечните ферми е правено много пъти и от много автори в България и в чужбина, но оригиналността на това изследване е не само в подхода за обединяване в цялост на оценката, идентифицирането на факторите за конкурентоспособността и опита за бъдещите проекции, но и в прилаганата методология. Методологията на изследването стъпва на неокласическите разбирания за конкурентоспособността и се осъществява чрез разнообразни методи – индексни (за оценка на конкурентността), детерминационни (CPR) и екстраполационни (трендова екстраполация). Направеното изследване представлява значимо проучване, както от гледна точка на използвания научен инструментариум, но и от приложна гледна точка, където се правят и извеждат, интересни и ценни изводи, отнасящи се до факторите, които определят конкурентоспособността на млечното говедовъдство.

Целта на дисертационния труд е да се оцени конкурентността на млечното говедовъдство в България, да се измери влиянието на външни и вътрешни фактори влияещи върху конкурентоспособността за сектора, което да подоволи разработването на сценарии за бъдещо развитие.

На база на формулираната цел могат да се очертят следните конкретни задачи:

Задачи:

- Изясняване на теоретичната основа и факторите с най-голямо влияние върху конкурентоспособността на млечното говедовъдство в България;
- Прилагане на индексен метод за оценка на конкурентността на българското млечно говедовъдство по интегрираните компоненти (производствен, стойностен, съставен) съпоставено със световното представяне на сектора;
- Провеждане на количествен факторен анализ със селектиране на 30 потенциални факторни индикатори, структурирани в 6 групи подразделени на вътрешни и външни за сектора причини;
- Класифициране и ранкиране по значимост на факторите влияещи за състоянието и конкурентоспособността на сектора и извеждане на ключовите и с потенциално най-голям ефект причини;
- Изследване влиянието на подпомагането по ОСП и схемите за национални доплащания за развитието на говедовъдните стопанства;
- Изследване на млечната верига и хоризонталната интегрираност на българския пазар на краве мляко и други страни от ЕС;
- Апробиране на подход и разработване на сценарии за изменение и развитие на конкурентоспособността до 2030 г и съпоставяне на предвижданията на

- индексите на конкурентост с тенденциите при установените ключови показатели за конкурентоспособност;
- Формулиране на обосновани предположения за ефектите и проявленията от бъдещите предвиждания за конкурентоспособността в контекста на цялото земеделие и потреблението на млечни продукти и изготвяне на предложения за подобряване на политиките за подкрепа.

В контекста на присъединяването към Общия пазар на ЕС и интегрирането в Общата организация на пазара (ООП) е необходимо да се анализират, както равнището на конкурентоспособност към определен момент във времето, така и да се потърсят факторите, които влияят на конкурентоспособността и да се проследи развитието им в динамика. Определянето на тенденциите в конкурентоспособността позволяват да се набележат препоръки и да се предприемат действия, които да помогнат за намаляване на негативните последици, така и за подкрепа. За изследването на конкурентоспособността в млечното говедовъдство е разработения системен подход, с обхващане на оценката, идентифициране на важните причини и симулиране на сценарии за бъдещето, който дава възможност за прилагане на разнообразни методи.

Обект на научното изследване са говедовъдните стопанства с млечно направление в България. Конкурентоспособността на млечния сектор се изследва на секторно равнище, като при анализиране на вътрешните фактори влияещи на конкурентоспособността се отчитат и наблюдават и микроикономически стопански променливи.

Предмет на изследването стъпва на системен подход за оценка на постигнатата конкурентност на млечното говедовъдство, посредством изменението на пазарния дял, добавената стойност и идентифициране и измерване влиянието на редица фактори и причини, представени със съответните показатели влияещи на конкурентоспособността.

Източници на данни

Основната статистическа информация и данни за разработването на дисертацията е от вторични, официални статистически база данни. Главните източници на данни са Националния статистически институт (НСИ), Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ), наблюденията в животновъдството и преработката на мляко осъществявана от отдел „Агростатистика“ на МЗХ, МЗХ и Farm Accountancy Data Network (FADN). Събира се информация за търговските потоци от Trade Map на International Trade Center (ITC); информация от годишните ситуационно–перспективни анализи на млечния сектор на Министерство на земеделието храните (МЗХ), нормативни документи, разработки на научноизследователските институти към Селскостопанска академия (ССА), научни публикации на наши и чужди специалисти, информация от други институции, организации и експерти имащи отношение към предмета на изследването. Времевият обхват на използваните данни е от 2007 г. до 2022 г, като този исторически период служи за извършване на необходимите измервания и оценка, както и за разработването на сценарийните предвиждания.

Работни хипотези:

- Присъединяването на България към общия пазар на ЕС има положително влияние върху конкурентоспособността на българското млечно говедовъдство, която в стойностния компонент се очаква да расте.

- Най-голямо влияние върху конкурентоспособността на млечното говедовъдство се очаква да имат факторите от вътрешната производствена група и от външната пазарна група.
- Слабостите и кризата в млечното говедовъдство в наблюдавания период след членството на страната в ЕС ще продължат и единствено при оптимистичния сценарий може да има положителни очаквания за нарастване на конкурентоспособността.
- Подкрепата по линия на различните политики и основно на плащанията по схемите за директни плащания спомага основно за преструктуриране на сектора, но не е достатъчно да преодолее негативното развитие на млечното говедовъдство.

Ограничения на изследването:

В изследването е направен факторен анализ, като за редица от идентифицираните съществени и възможни причини за влияние не се откриват подходящи индикатори, както и статистически данни. Факторните причини които са идентифицирани са изразени чрез различни индикатори, като за преобладаваща част от институционалните фактори от нормативно и регулаторно естество се използват отново прокси, количествени измерители отново поради трудности при събиране и оценка на качествени показатели. Извън обхвата на изследване попадат използваните технологии при производство, промените в технологиите и технологичните иновации. Изследването се фокусира върху развитието на сектора на ниво държава, без да слиза на ниво регион (NUTS2) или по-ниско.

Извън изследването остават и политиките и мерките свързани с приемането на Парижкото споразумение относно изменението на климата от 2015 г. и Европейският зелен пакт (Зелената сделка на ЕС) от 2019 г., както и последващо законодателство. При разработването на сценариите се използва математически екстраполационен трендови модел, с който се симулират промените въз основа на стохастичната грешка. По този начин разликите между оптимистичния и песимистичен сценарий се получават от генерирани в наблюдавания исторически период вариации, които са били в горния и долния диапазон на отклонението от средните величини. Този модел е работещ и подходящ при приемането за „равни други условия“, които в случая се признават като репликиращи се от историческата динамика и еволюция. Този модел не залага моделни предвиждания, които се генерират от фактори и причини от които проектираните показатели зависят или се детерминират.

СТРУКТУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване е структурирано в 4 глави, теоретична, методологична, аналитично-изследователска и конструктивна. Общият обем на дисертациония труд е 214 страници, в това число 40 фигури, 18 таблици и 226 източника на информация.

Съдържание

Актуалност на изследването	
Въведение	
Първа глава ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В МЛЕЧНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО.....	
1.1. Теоретични подходи за дефиниране на конкурентоспособността.....	
1.2. Международната търговия и конкурентоспособността на националното производство	
1.3. Школата на стратегическото управление и измерители на конкурентоспособността на ниво фирма.....	
1.4. Държавна политика, същност, характеристики и оценка на резултати.....	
1.5. Еволюция на политиката на ЕИО/ЕС и ООП за пазара на сурово мляко.....	
1.6. Аграрната политика на България след 1989 г.	
1.7. Историческо развитие на млечното говедовъдство в България.....	
1.8. Равнище на технологии и производствени условия в млечния сектор.....	
1.9. Ценови и пазарни условия.....	
1.10. Интеграция в млечната верига.....	
1.11. Регулиране на отношенията между производители и преработватели.....	
1.12. Интеграция между производителите в млечната верига.....	
1.13. Прилагане на метода на сценариите за прогнозиране на развитие.....	
1.14. Изводи от първа глава.....	
Втора глава МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ И ПОДХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	
2.1. Квантифициране на конкурентното представяне на българското млечно говедовъдство.....	
2.2. Методи за измерване на разкритата конкурентоспособност (ex-post).....	
2.3. Индекс на конкурентоспособност.....	
2.4. Понятие за конкурентност.....	
2.5. Ранкиране и оценка на показателите.....	
2.6. Изследване на концентрацията на млекопреработвателната промишленост - индекс на Хирфендал-Хиршман.....	
2.7. Разработване на сценарии.....	
Трета глава АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В МЛЕЧНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО.....	
3.1. Индекс за конкурентоспособност на млечното говедовъдство.....	
3.2. Определяне на факторите с най-голямо влияние.....	
3.3. Анализ на показателите на конкурентността по групи.....	
3.4. Селекционен контрол в при млечното говедовъдство в България и внос на продуктивни животни.....	
3.5. Изследване влиянието на аграрната политика.....	
3.6. Развитие на пазарите на сурово мляко и млечни продукти в България.....	
3.7. Хоризонтална интеграция на производителите.....	
3.8. Изводи от трета глава.....	
Четвърта глава СЦЕНАРИИ ЗА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И ЗА РАЗВИТИЕ НА ОСНОВНИТЕ ВЛИЯЕЩИ ФАКТОРИ.....	
4.1. Сценарии за развитие на конкурентоспособността до 2030.....	
4.2 Сценарии на основните фактори влияещи на конкурентоспособността.....	
4.3. Оценка на направените хипотези.....	

4.4. Предизвикателства пред развитието на млечния сектор в България и ЕС.....	
4.5. Заключение.....	
4.6. Изводи от четвърта глава.....	
4.7. Препоръки.....	
4.8. Приноси на научния труд.....	
5. Приложения.....	
5.1. Съдържание на протеин в млечните продукти.....	
5.2. Резултати от годишен доклад на Асоциация за развъждане на черношарената порода в България за 2017.....	
5.3. Продажби и пазарен дял на водещите млекопреработватели в България.....	
5.4. Млечен продукт (кашкавал) предлаган от чужди производители на българския пазар	
6. Използвана литература:.....	

ПЪРВА ГЛАВА ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В МЛЕЧНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО

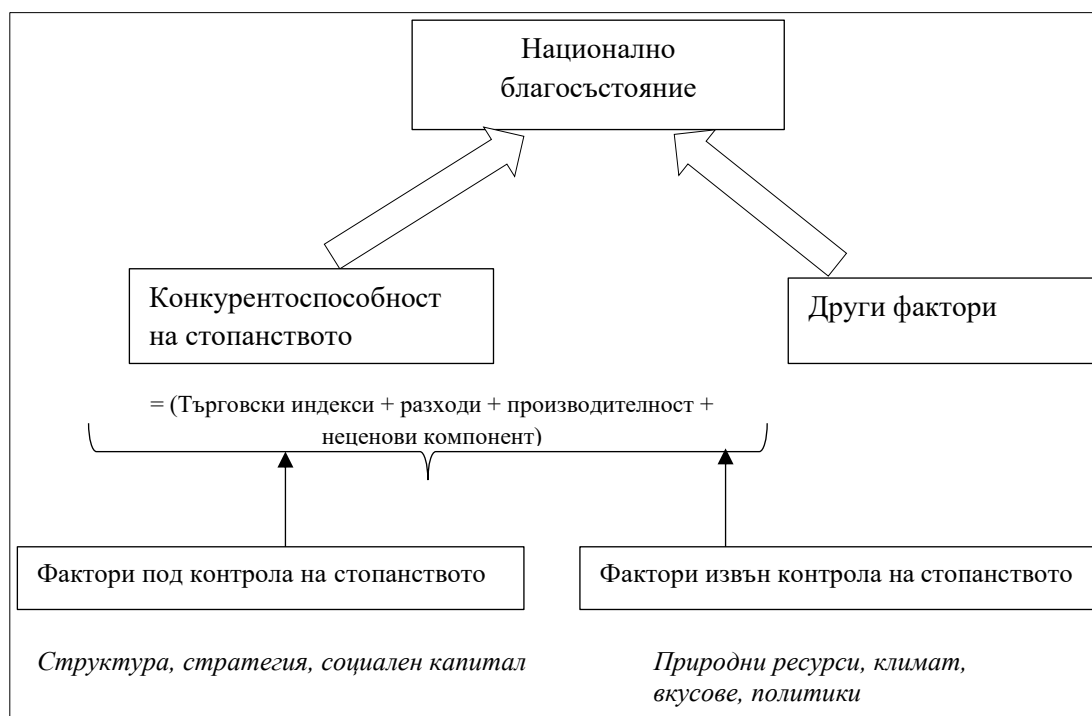
Не са толкова много темите в съвременната икономическа теория, които да провокират ожесточена дискусия, като концепцията за конкурентоспособността на производството на националната икономика. Вероятно това е предизвикано от многото измерения на понятието, което може да обхване от дейността на отделния индивид или фирма до представянето на страните или дори наднационални обединения. Косвено конкурентоспособността е ключова и поради ефекта който оказва за разпределение на ресурсите в икономиката, влияейки на заетостта и постигане на по-високо благосъстояние на населението. Тя е ограничена от разполагаемите ресурси и пазарите (потребителите), и е динамично изменяща се.

Съвременният термин *конкуренция* произлиза от латинската дума “concurrentia” означаваща състезание, съперничество. В Кеймбриджския речник на английския език, терминът конкуренция (*competition*), се дефинира като: “*ситуацията, в която хората или фирмите се опитват да бъдат по-успешни един от друг, например като правят повече продажби на даден пазар*”¹.

Организация за икономическо сътрудничество и развитие (Latruffe, 2010) дефинира конкурентоспособността, като “...способността на фирми, отрасли, региони, народи, и наднационални региони да генерират, като същевременно са и остават изложени на международна конкуренция, сравнително висок факторен доход и нива на заетост на устойчива база...”².

¹ “Competition - the situation in which people or businesses are trying to be more successful than each other, for example by making more sales in a market.” <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competition>.

Фиг. 1 Измерване, ефекти и детерминанти на конкурентоспособността

Източник: Latruffe (2010), адаптирана

За Лифтиц (2009) "конкурентоспособността - това е способността на продукцията да отговаря на изискванията на определен пазар, за разглеждан период в сравнение с аналози на конкуренти". Според него при измерването могат да се използват различни интегрални показатели, като показатели за качество, ниво на конкурентоспособност на стоката, конкурентно позициониране, конкурентно преимущество и други. Оценката на качеството от се извършва от гледна точка на продукта и отношението на потребителя - избирайки стоката потребителят сравнява характеристиките и прави рационален избор. Борисов (2022) отбелязва, че оценката на качеството е строго субективна икономическа категория, тъй като не е наличен общоприет измерител и зависи от възприятията на клиента. При потреблението на продукта потребителите отдават предпочитание на различни характеристики на продукта и оттам полезността му се различава³.

Според Freebairn (1986) "конкурентоспособността е показател за способността да се доставят стоки и услуги на мястото и под формата в момента, в който те са търсени от купувачите, на цени, които са толкова добри или по-добри от тези на други потенциални доставчици, като същевременно получавате най-малко алтернативната цена на възвръщаемост на вложените ресурси." Разширявайки тази дефиниция Frohberg, (1997) предполага два вида конкурентоспособност, които са включени в тази дефиниция: Първо, на вътрешния и международните продуктов пазари и по този начин способността да се спечелят и запазят пазарни дялове, и второ, конкурентоспособност на пазарите на ресурси, когато тези ресурси, използвани в производството на стоката трябва да формират печалба с най-малко алтернативни разходи.

³ Въпреки това е възможно да се унифицира до известна степен качеството на продукцията посредством прилагане на съвременни методи за контрол на качеството и сортиране. Специално за кравето мляко водещи показателите за качество са общия брой на соматичните клетки (ОБСК) и микроорганизми (ОБМ).

Други автори, като Martin et. al. (1991) представят своя теоретична рамка за изследване конкурентното представяне на отделна държава или индустрия основана на дефиницията на канадската Работна група за конкурентоспособността на селскостопанското производство: *"Способността устойчиво да се печели и запазва пазарен дял"*, като в тази дефиниция са заложили две концепции - за формиране на печалба и за пазарен дял. Освен това тя предполага, че оценката трябва да е сравнителна. Използването на добавената стойност е един индиректен метод за измерване на печалбата на макро ниво. Тези данни са достъпни и чрез тях могат да бъдат сравнявани, както отделни сектори, така и страни, съотнесени към броя на работниците, обема на продажбите, разходите за заплати и броя на предприятията.

Ангелов (2005) при изследване на икономическите предизвикателства пред интеграцията на България в ЕС, дефинира конкурентоспособността от макроикономическа гледна точка, като „степеня в която страната може да произвежда продукти и услуги издържащи изпитанията на външната конкуренция в условията на отворен пазар и същевременно да увеличава реалния брутен продукт“, определение което до известна степен се припокрива с дефиницията на Martin et. al. (1991).

Захаријева (2007) при изследване на националната конкурентоспособност прави разграничение между фирмена и отраслова конкурентоспособност. За разлика от фирмената конкурентоспособност, според автора, отрасловата конкурентоспособност може да бъде определена, като способността да се изнасят стоки на външния пазар. Представянето на външния пазар зависи от множество фактори, като наличие на природни ресурси, на квалифицирана работна сила, разположение на страната, търсенето на международните пазари, развитието на технологиите и други. Изоставането от другите страни по отношение на производителността и/или технологиите вероятно ще доведе до спад на конкурентоспособността и криза в бъдеще.

Според Котева и колектив (2011) конкурентоспособността е *процес присъщ на жизнеспособните ферми*, следователно може да бъде дефинирана, като: "Вътрешната способност на земеделските стопанства да поддържат устойчиви конкурентни предимства, водещи до високи стопански резултати, чрез непрекъснато усъвършенстване и адаптиране към промените в пазарната, природната и институционалната среда".

Bris и Caballero (2015) представят холистичен подход за изследване на конкурентоспособността основан на *устойчивото създаване на стойност и ефекта върху околната среда*. Тяхното разбиране е, че това е подход, който: "анализира как нациите и предприятията управляват всички техни компетенции за да постигнат просперитет и печалба", като в приложението към разработката си представят още тринадесет различни дефиниции за конкурентоспособност.

В резултат на изброените дефиниции за конкурентоспособност можем да заключим, че понятието конкурентоспособност в икономическата литература *не е еднозначно определено*. Разликите между авторите могат да се разглеждат, както в рамките на вътрешния пазар (между отделни фирми, клъстери от фирми или отрасли), така и между международни пазари и в съревнованието между над национални обединения обединени в икономически блокове . Измерването се определя както от обекта на изследване, така и според обхвата на анализа - който може да бъде много разнообразен - от представянето на конкретна характеристика на даден продукт на пазара, през мястото на пазара на определена фирма до изследване обхващащо многото различните измерители на конкурентното представяне на определена индустрия или отрасъл в тяхната холистична цялост.

Развитието на международната търговия и формирането на конкурентоспособността на националното производство са сред централните теми в икономическата теория, като интересът към тях произтича от значението им за икономическия растеж и от измеримостта на търговските потоци. Историческият преглед на теоретичните направления започва с меркантилизма, който доминира европейската икономическа мисъл от XV до XVIII век. Той разглежда международната икономическа система като игра с нулева сума и предполага активна държавна намеса с цел натрупване на благородни метали чрез търговски излишък. Противопоставяйки се на тази парадигма, либералната школа, формирана от мислители като Боагийбер, Пети и по-късно физиократите, утвърждава принципа на свободната търговия и ограничената държавна намеса. Адам Смит полага основите на класическата теория за международната търговия, аргументирайки изграждането на богатство чрез разделение на труда, пазарна конкуренция и абсолютни предимства между нациите. Неговите идеи са доразвити от Дейвид Рикардо, който формулира концепцията за сравнителното предимство, обясняваща изгодата от търговия дори когато една държава не притежава абсолютно предимство при нито една стока. В началото на XX век Хекшер и Олин развиват разходния модел (НО), според който търговските модели се определят от относителната наличност и цената на факторите на производство. Допълненият от Самюелсън НОС модел налага теоремата за изравняване на факторните цени, но среща редица емпирични критики, най-известна от които е парадоксът на Леонтиев.

Традиционните теории за търговията обясняват междуетрасловите потоци чрез различия в природните ресурси, технологии и факторна надареност. Модерните теории от 70-те и 80-те години, включително новите теории за търговията и ендегенния растеж, поставят акцент върху икономите от мащаба, несъвършената конкуренция, продуктовата диференциация и технологичните пропуски. Те обясняват вътрешноотрасловата търговия и динамичната еволюция на конкурентното предимство, определяна от иновациите и кумулирането на знание. Наблюдаваната специализация в аграрния сектор и глобалните търговски потоци показват все по-голяма релевантност на тези модерни подходи.

Дебатът за измерването на конкурентоспособността на национално ниво остава отворен. Критиците, сред които Кругман, подчертават липсата на концептуална строгост на този термин в макроикономически контекст. Въпреки това автори като Дънинг (1993) аргументират, че националните различия в конкурентоспособността са емпирично наблюдаеми и икономически значими.

Съвременната теория за международната търговия е многопластова и интегрира елементи от класическите и модерните подходи. Тя признава ключовата роля на технологиите, иновациите и глобалната взаимосвързаност като определящи фактори за търговските модели и конкурентоспособността на нациите, а неокласическите обяснения, базирани единствено на факторни различия, се допълват от динамични, ендегенни и структурни интерпретации. Школата на стратегическото управление разглежда конкурентоспособността преди всичко на ниво фирма, сектор и регион, като ги използва като „градивни елементи“ за обяснение на националната конкурентоспособност. В труда си „Конкурентното предимство на нациите“ Майкъл Портьър (1990) измества фокуса от абстрактните национални характеристики към стратегията и структурата на предприятията и клъстерите. Той дефинира два основни типа конкурентни предимства на фирмено равнище – диференциация и ниски разходи, които по същество са проявление на по-висока производителност: или чрез по-високи приходи на единица продукция (чрез качество, уникални характеристики и обслужване), или чрез по-ниски разходи за единица продукция. В теоретичната рамка на Портьър

националната конкурентоспособност се анализира посредством „диаманта на конкурентните предимства“, включващ факторни условия, условия на търсенето, наличие на свързани и подпомагащи индустрии, както и фирмена структура, стратегия и съперничество. Конкурентоспособността се разкрива емпирично чрез показатели за изпълнение – разходи, рентабилност, производителност и ефективност, а стратегията на фирмено ниво, в статичен и динамичен план, се разглежда като ключов детерминант, особено през призмата на технологията и продуктивността.

Дънинг (1993) доразвива и коригира теорията на Портър, особено по отношение на малките отворени икономики, при които външната икономическа среда и регионалните пазари играят по-голяма роля от вътрешните условия. Така се формира концепцията за „двоен диамант“, в който националният диамант е тясно обвързан с „диамантите“ на другите страни и с дейността на мултинационалните компании. Това разширява анализа на конкурентоспособността отвъд националните граници и я свързва с процесите на международна интеграция и глобални производствени вериги.

На секторно ниво за анализ на националната конкурентоспособност се използват концептуални модели като „Мониторинг на конкурентоспособността LEI“, разработен от LEI Wageningen UR. Той включва три групи фактори – фактори на околната среда, производствени фактори и фактори на изхода по веригата на стойността. Моделът стъпва на вторични статистически данни и позволява сравнимост във времето и между страни. Основният аналитичен акцент е върху динамиката – промени в тенденции, смяна на модели и сравнителен анализ с основните конкуренти. Крайната оценка на конкурентоспособността се основава на четири ключови показателя: динамика на дела на сектора на световния пазар; ръст на производителността на труда по веригата; изменение на индекса на Balassa; и нарастване на добавената стойност по етапи от веригата за доставки. Теоретичната рамка на модела интегрира елементи от стандартните икономически теории, матрицата на Портър и индустриално-регионалния подход, което позволява многопластова оценка на конкурентоспособността.

В българската научна литература са разработени специфични методики за оценка на конкурентоспособността в аграрния сектор. Котева и Башев (2011) третират конкурентоспособността като относителна величина, позволяваща сравнение между стопанства и групи от стопанства в национален и международен план. Те предлагат системен подход, основан на критерии като икономическа ефективност, финансова обезпеченост, адаптивност и устойчивост, и процедури за избор на показатели, събиране на информация, оценяване и претегляне. Емпиричните изследвания на Харизанова-Методиева (2014) открояват като критични слабости на българските млечни говедовъдни стопанства ниската производителност, ограничените доходи, слабото финансово обезпечение и оттам ниския инвестиционен потенциал и мащаб, което се материализира в ниска конкурентоспособност. Борисов и колектив. (2019) подчертават, че младите фермери са ограничени не толкова от мотивация, колкото от структурни фактори – малък мащаб, недостатъчен капитал и слаба пазарна позиция. Изследванията на Башев (2018) показват, че животновъдните ферми и стопанствата с тревопасни животни са силно зависими от държавни субсидии и от инвестиции в технологии и инфраструктура, като подобряването на устойчивостта е тясно свързано с повишаването на конкурентоспособността. В по-ново изследване Башев и колектив (2023) прилагат холистичен подход и установяват, че стопанствата, управлявани от кооперации и корпоративни структури, демонстрират най-висока конкурентоспособност, следвани от еднолични търговци, докато индивидуалните фермери изостават. Иванов (2022) прилага иконометрично моделиране за оценка на конкурентоспособността на българското земеделие в периода след присъединяването към ЕС и установява, че по-слабата

конкурентоспособност на животновъдството засяга особено малките и средни стопанства; адаптацията към общия пазар е налице, но ниската продуктивност и структурните диспропорции засилват негативните тенденции. В този контекст конкурентоспособността на млечното говедовъдство може да се разглежда като динамична относителна величина, отразяваща способността на стопанствата да генерират устойчив доход в условията на отворени пазари и вносен натиск; индексният подход позволява количествено измерване и сравнимост, а многофакторният анализ – разкриване на причинно-следствените връзки между вътрешни и външни детерминанти.

На този фон държавната политика се явява ключов външен фактор за конкурентоспособността. Държавата, като основна форма за организация и управление на обществото, реализира публичната власт чрез различни инструменти. Според Дж. Гълбрайт (1993) властта се упражнява посредством принудителни, компенсаторни и възпитателни механизми, докато Димов (2017) определя, че всяка ефективна политика трябва да има ясно формулирани цели, принципи и механизми за решаване на обществените проблеми; липсата им предполага обслужване на тесни групови интереси.

Аграрната политика представлява специфична форма на държавна намеса, насочена към регулиране на икономическите и социалните процеси в селското стопанство и хранителната верига, с цел осигуряване на устойчиво и ритмично снабдяване на населението с качествени храни. Тя включва цели, принципи и инструменти за преодоляване на проблеми в производството и търговията със селскостопански продукти, както и за коригиране на пазарни неуспехи, произтичащи от монополни структури, недостиг на публични блага (информация, услуги, инфраструктура) и негативни външни ефекти (например екологично замърсяване). В съвременен план аграрната политика обхваща не само доходите на фермерите и продоволствената сигурност, но и биосигурността и хранителния суверенитет, при който земеделските производители и потребителите се поставят в центъра на решенията за хранителните системи, което неминуемо я свързва и с търговската политика и протекционизма.

В рамките на Европейската общност *Общата селскостопанска политика (ОСП)* се развива от силно протекционистки и ценово-обвързана система за подкрепа към по-пазарно ориентиран и многофункционален модел. Първоначалната ориентация към гарантирани цени и интервенционни изкупувания води до свръхпроизводство и натрупване на излишъци, което налага въвеждане на квотни режими, включително за сурово краве мляко. Постепенните реформи водят до декуплиране на подкрепата, „Пакета за млякото“, отпадането на млечните квоти и засилената интеграция в световните пазари – целят да засилят конкурентоспособността, да намалят пазарните изкривявания и да подкрепят устойчивото използване на природните ресурси, като в същото време се запазват защитни механизми (интервенция, складиране, наблюдение на пазара) за управление на риска и стабилизиране на доходите.

Аграрната политика на България след 1989 г. се формира на фона на паралелни процеси на политическа и икономическа трансформация, деколективизация и реституция на земята, разпадане на традиционните пазари (СИВ), интеграция в СТО и по-късно в общия пазар на ЕС. Хармонизирането с ОСП води до възприемане на модел на подпомагане на база площ и животни при отсъствие на достатъчно активна поземлена политика, което ускорява концентрацията на земята в големи стопанства и ограничава развитието на по-малки и трудоемки производства, включително млечното говедовъдство. Секторът е изправен пред комбинация от ниска продуктивност, структурни ограничения, силна конкуренция за ресурси, високи изисквания за качество и безопасност, неблагоприятни пазарни отношения по веригата и демографски натиск в

селските райони. В този контекст конкурентоспособността на млечните стопанства след присъединяването към ЕС следва да се разглежда като динамична относителна величина, зависеща от способността им да адаптират производството, инвестициите и организацията си към условията на общия пазар и вътрешната конкуренция за ресурси нтегрирането на България в ЕС изисква пълно въвеждане на Общата селскостопанска политика (ОСП) и Общата организация на пазарите (ООП) в националното законодателство, включително за сектора на кравето мляко. Млечните квоти са въведени през 2007 г. с Договора за присъединяване, като се регламентират индивидуални квоти за доставки и директни продажби, администрирани от ДФ „Земеделие“. Впоследствие измененията на ООП, свързани с „Пакета за млякото“ (Регламент (ЕС) 1308/2013), са транспонирани чрез ЗООПЗПЕС и подзаконови актове и целят по-устойчиво развитие на производството на сурово мляко, засилване на преговорната позиция на млекопроизводителите и по-справедливо разпределение на добавената стойност по веригата. Създава се нормативна рамка, позволяваща колективно договаряне на условията на договорите чрез организации на производители. Паралелно с това се въвеждат и качествените стандарти на ЕС за сурово краве мляко (Регламент 853/2004), като на България е предоставена многократно удължавана дерогация до края на 2015 г., през която мляко, неотговарящо на стандартите, може да се използва само за продукти със зреене над 60 дни за вътрешния пазар. След 2017 г. чрез Наредба № 2 и информационния „Модул мляко“ част от системата ВетИС на БАБХ се въвежда систематичен контрол върху качеството, с ясни санкции при системно неспазване на нормите.

Аграрната политика след 2007 г. на национално ниво комбинира инструменти на ОСП и специфични държавни помощи, насочени към уязвими сектори, включително млечното говедовъдство. Първоначално се прилага целева субсидия за качествено мляко и преходна национална помощ, а след това – набор от схеми за обвързана подкрепа и национални доплащания за говеда и биволи. Постепенно нараства делът на обвързаната с производството подкрепа в рамките на директните плащания, като след 2015 г. се използва максимално допустимият процент за уязвими сектори (животновъдство, зеленчукопроизводство, трайни насаждения). Схемите се диференцират по тип стопанства (уязвими, в необлагодетелствани и планински райони, под селекционен контрол), въвежда се модулация в полза на малки и семейни стопанства и изискване за доказана реализация с цел насочване на подпомагането към реално пазарно ориентираните производители. Паралелно с това се прилагат инвестиционни, компенсаторни и развъдни държавни помощи, както и *de minimis* подкрепа за фуражи и управление на рискове, което създава сложна, но важна за сектора мрежа от финансови инструменти.

Историческото развитие на млечното говедовъдство в България преминава от отглеждане на местни примитивни породи (като Искърското и Българското родопско говедо) в рамките на традиционни родови структури, през период на следосвобожденска модернизация с внос на чужди породи и създаване на първи частни мандри, към етап на колективизация, вертикална интеграция и целенасочена селекция (особено на Черношарената порода) в големи ДЗС и ТКЗС. След 1990 г. ликвидацията на колективните стопанства, реституцията и разпадът на пазарите на СИБ водят до рязко свиване на производството, ликвидиране на значителна част от племенните стада и загуба на натрупания генетичен и организационен потенциал. От средата на 90-те години насам секторът се развива като дуалистична структура – множество дребни стопанства с ограничен капитал, ниска продуктивност и разнообразни канали за реализация, от една страна, и ограничен брой по-големи, специализирани ферми с по-висока степен на

интеграция с преработвателите, от друга. В този контекст ключов фактор за модерното млечно говедовъдство се явяват повишаването на ефективността и продуктивността, достъпът до инвестиции и адаптацията към изискванията и стимулите на ОСП и ООП.

Равнището на технологиите и производствените условия в млечния сектор в България се определя от съчетание на природно-климатични, ресурсни и агрономически фактори. Страната разполага със средно за ЕС ниво на обработваема земя на човек и разнообразен релеф, като над една трета от територията е планинска или полупланинска – благоприятно условие за пасищно говедовъдство при по-слаба конкуренция с растениевъдството. В същото време климатът е по-сух, със студени зими и чести летни засушавания, което ограничава екстензивното пасищно отглеждане и налага оборно гледане през зимата и част от годината. Това поставя България в по-неблагоприятна позиция спрямо страните от т.нар. „млечен пояс“ на Западна и Северозападна Европа, където обилните валежи и меките зими позволяват пасищно млечно животновъдство през по-голямата част от годината. В този контекст ключова роля за стопанствата придобиват ливадите, пасищата и фуражните култури (пшеница, ечемик, царевица, зърнено-бобови), които служат както за изхранване на стадата, така и за поддържане на почвеното плодородие, екосистемните услуги и устойчивостта на производството.

От гледна точка на *технологиите на отглеждане* доминира конвенционалното производство, като екологосъобразните и биосъобразните системи остават нишови, но нарастващи под влиянието на европейските политики за устойчиво земеделие. При конвенционалния модел са налице два основни типа системи – екстензивна и интензивна. Млечната продуктивност се определя от комплекс от фактори – генетика, физиологично състояние, условия на отглеждане, техника и кратност на доене, но в български условия особено критично остава храненето: липсата на масово използване на съвременни системи за балансиране на дажбите и групово хранене по продуктивност води до значителни загуби на потенциал и по-ниска млечност. Към това се добавят недостигът и слабата квалификация на работната сила в селските райони и необходимостта от модернизация на уменията, както и нуждата от по-ефективна селекция и развъдна дейност – задача, поета след 2007 г. от ИАСРЖ посредством развитие на организация за селекционен контрол, генетична банка и подкрепа на развъдните организации.

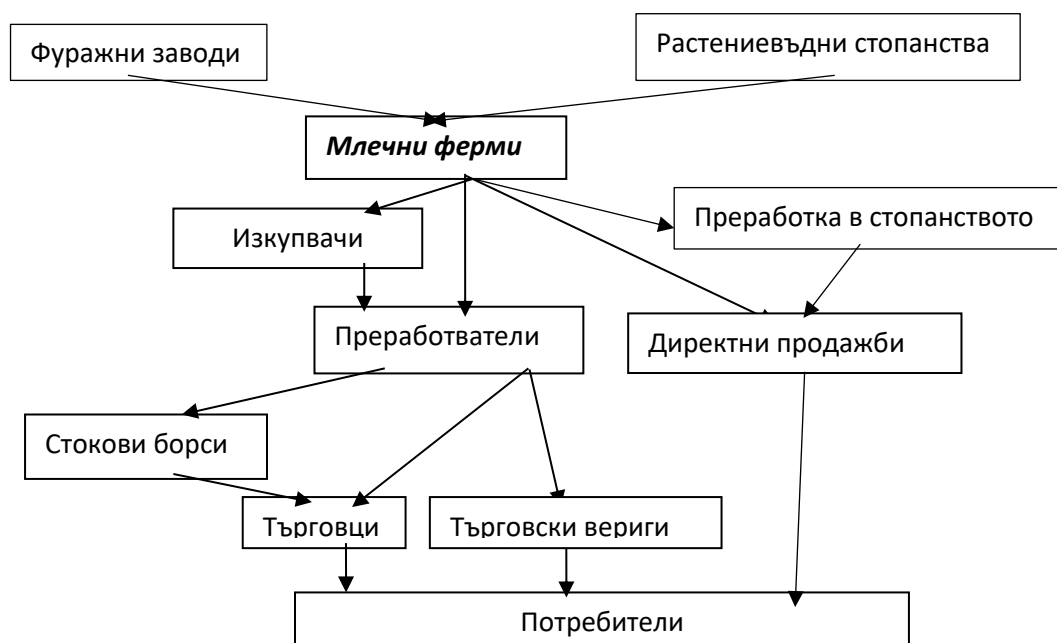
Ценовите и пазарни условия за млечния сектор се характеризират с висока волатилност и асиметрична реакция по веригата. Фермерите реагират със закъснение на промените в пазарните условия поради дългия биологичен цикъл, специфичността на активите и зависимостта от семейния труд, което води до циклични периоди на свръхпроизводство и ниски цени. На този фон се развива набор от политики за управление на риска – субсидии и директни плащания, държавни помощи, застраховане и схеми за поддържане на доходите – които повишават икономическата устойчивост, но същевременно частично притъпяват пазарните сигнали. В рамките на интегрираната млечна верига – от входящите ресурси през фермите до преработвателите и борсовата търговия – това поставя млечните ферми в по-слаба позиция при договаряне, а анализът на разпределението на добавената стойност между фермери и преработватели се превръща в ключов елемент за оценка на конкурентоспособността на сектора.

Регулирането на отношенията между производители и преработватели на сурово мляко цели по-голяма прозрачност и предвидимост. В ЕС се прилагат два модела: доброволни споразумения и задължителни договори. България използва задължителни писмени договори, които определят срокове, обеми, минимална цена и условия за прекратяване, като всички се регистрират официално. Те осигуряват сигурност на фермерите и по-добро планиране за преработвателите. В ЕС млякото извън договорените количества се търгува на борсове „spot“ цени, които показват текущото пазарно

равновесие. Паралелно с това производителите могат да се обединяват в организации и групи, които подобряват достъпа до пазари, намаляват риска и компенсират ограниченията на индивидуалните ресурси.

Методът на сценариите служи като инструмент за стратегическо планиране в земеделието, особено при несигурност, свързана с климатични промени, ресурсни ограничения и глобални пазарни тенденции. Чрез разработване на алтернативни бъдещи развития – основен, оптимистичен и песимистичен сценарий – се подпомага формулирането на политики и идентифицирането на ключови рискове. Подходите могат да бъдат интуитивно-логически, перспективни или базирани на модифицирани трендове, като основната цел е да се подобри процесът на вземане на решения и да се създаде рамка за ранно предупреждение и адаптация на сектора.

Фиг. 4 Структура на млечна верига

ВТОРА ГЛАВА МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ И ПОДХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Квантифицирането на конкурентното представяне на българското млечно говедовъдство изисква универсален подход, приложим към различните страни в ЕС, поради структурните разлики между стопанствата в Западна Европа и България. В изследването конкурентоспособността се дефинира чрез устойчивия пазарен дял на суровото мляко и млечните продукти и чрез добавената стойност, която секторът създава. Приема се, че секторът е конкурентоспособен, когато запазва или увеличава пазарния си дял и генерира стабилна добавена стойност. Тази концепция съчетава производствените и стойностните измерения и позволява сравнение между държави и сектори.

Методите за измерване на разкритата конкурентоспособност (ex-post) се основават на две икономически школи: неокласическата, която оценява международната търговска позиция, и стратегическото управление, което разглежда фирменото поведение. На международно ниво широко се използват индекси базирани на износа, най-вече индексът на Баласа (RCA) и неговите разновидности, които показват дали дадена страна има сравнително предимство при определен продукт. Въпреки ограниченията – като влиянието на растящи пазари и малките национални дялове –

индексът на Баласа остава стандартен инструмент за оценка на специализацията и конкурентното представяне.

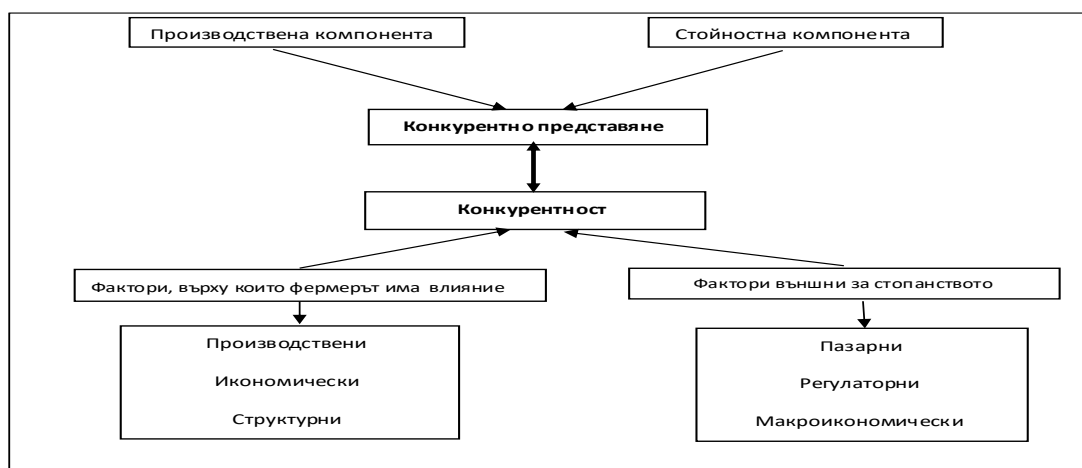
На ниво стопанство конкурентоспособността може да се измерва чрез рентабилност, продуктивност и ефективност. Рентабилността показва способността на фирмите да създават печалба и да запазват и увеличават пазарен дял, докато продуктивността (вкл. общата факторна продуктивност) измерва ефективното използване на ресурсите и развитието във времето. Ефективността се проявява като ефективност от мащаба, технологична и алокативна ефективност – съответно свързани с оптимален размер на стопанството, внедряване на технологии и минимизиране на разходите при дадени цени. В комбинация тези показатели дават цялостна оценка за конкурентната позиция на млечните стопанства в България.

Методите за определяне на детерминантите на конкурентоспособността включват няколко аналитични подхода. Множествената регресия позволява оценка на влиянието на множество фактори върху конкурентното представяне чрез количествено измерване на причинно-следствени зависимости. Корелационният анализ идентифицира силата и посоката на връзките между ключови променливи и позволява тяхното ранкиране като детерминанти. Конкурентоспособността може да се измерва и чрез извадкови сравнения на ферми според специализация, технология или организация, използвайки статистически тестове, включително в динамика за оценка на политически или технологични промени. Клъстерният анализ групира стопанствата по сходни характеристики или резултати, като сравнява средното им представяне, за да открие модели и фактори, определящи конкурентната позиция.

Разработеният *индекс на конкурентоспособност* измерва представянето на българското млечно говедовъдство посредством две равнопоставени компоненти – производствена и стойностна. Производствената оценява дела на българското производство на млечен протеин спрямо вътрешното и световното потребление, като се отчита дали страната се самозадоволява с млечни продукти или е нетен вносител. Стойностният компонент представя изменението на брутната добавена стойност сравнено с брутната добавена стойност в света, преизчислени на човек от населението за да има сравнимост. Крайният индекс е среднопретеглената стойност от двата компонента и варира от 0 до 1, като по-високи стойности означават по-висока конкурентоспособност; стойности под 0.2 показват неконкурентно производство, а над 0.81 – отлична конкурентоспособност.

По същността си конкурентоспособността е многоаспектна икономическа категория. Представянето ѝ, само като изменение на пазарния дял и рентабилността води до опростяване и загуба на ценна информация за изследваното селскостопанско производство. За да я обхванем в нейната цялост ще въведем понятието *конкурентност*, представлящо съвкупността от показатели, които влияят на говедовъдните стопанства. Посредством тази концепция изследваме промените в динамика. Теоретична рамка на конкурентността се основава на идеята, че измененията в съвкупността могат да бъде коректно представени, посредством изследване на връзката между групите фактори, които влияят на макрониво на разработения индекс на конкурентоспособност.

Фиг. 5 Детерминанти на конкурентоспособността и конкурентността

Йерархичната структура на анализа прилага холистичен „отгоре-надолу“ подход, при който конкурентоспособността се оценява чрез последователно разделя на изследването на области, фактори и конкретни показатели, подбрани по критерии за релевантност, чувствителност, измеримост и пространствена неутралност. Показателите са групирани в шест основни категории – производствени, структурни, икономически, пазарни, регулаторни и макроикономически, като първите три отразяват вътрешни за фермите детерминанти, а останалите представят външни фактори на средата.

Производствени показатели - обхваща броя на млечните крави като основен показател, продуктивността на крава, измерена в тонове мляко на лактация, както и факторите на производство – труд, земя и капитал, отнесени на крава. Те включват ключови елементи като продуктивността на животните, ефективността на използваните ресурси, технологичното равнище и организацията на труда, които пряко определят себестойността и качеството на произведеното мляко.

Икономически показатели - включват общите приходи на стопанство, специфичните разходи на животинска единица. Отчитат се разходите за заплати и равнището на задлъжнялост на крава. Тази група дава възможност за анализ на финансовата устойчивост, рентабилността и зависимостта на млечните стопанства от външно финансиране.

Структурни показатели - характеризира организацията на сектора чрез броя на стопанствата с млечни крави, средния размер на стадото и дела на стопанства с крави отглеждани оборно (100 и повече крави). Включени са още средната възраст на управителя и делът на непродуктивното стадо, които се отразяват на устойчивостта на стопанството и потенциала за развитие на стадото в стопанството.

Пазарни показатели - обхващат изкупната цена на суровото мляко, количеството изкупено мляко средно на преработвател и средната цена в Европейския съюз. Включени са и Баласа индекс като мярка за сравнителни предимства и делът на произведеното сирене с растителна мазнина спрямо кравето сирене. Тези индикатори отразяват пазарната конюнктура и концентрация, конкурентното представяне на външни пазари и изменението на продуктовата структура.

Нормативни показатели - включва общите субсидии за млечни стопанства на животинска единица, дела на субсидиите, платените данъци и баланса между данъци и инвестиционни субсидии. Добавени са и административните разходи на стопанство.

Показателите позволяват оценка на ролята на аграрната политика, регулаторната тежест и степента на подкрепа за сектора.

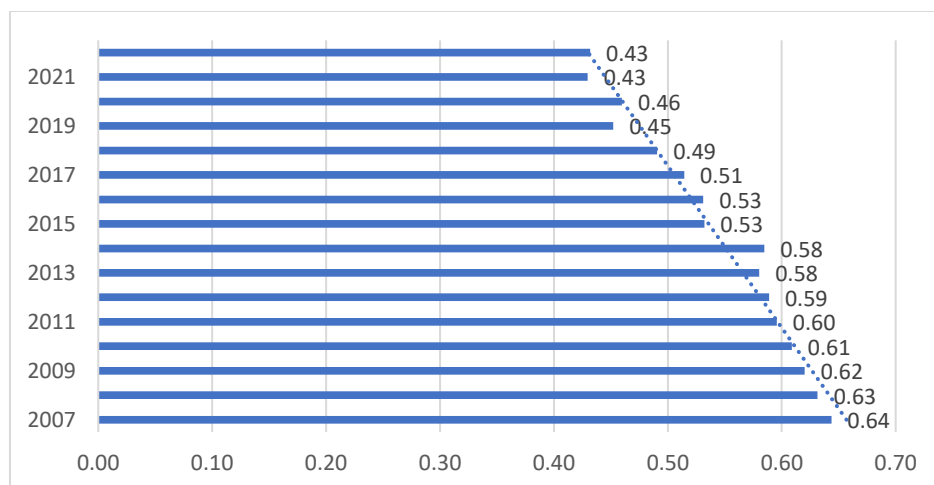
Макроикономически показатели - включват общия доход средно на лице, БВП на човек от населението, индекса на потребителските цени, равнището на безработица и броя на населението. Тези показатели очертават общата икономическа среда, в която функционира млечният сектор, и са ключови за анализ на търсенето на крайни продукти, покупателната способност и дългосрочните тенденции в потреблението.

Методологията за ранкиране и оценка на показателите стъпва върху CPR подхода (Иванов, 2023), който комбинира корелационен анализ, регресионен натиск и издръжливост на факторите спрямо индекса на конкурентоспособност. Връзката между всеки показател и индекса се оценява чрез коефициента на корелация, докато силата на влияние се определя чрез регресионните коефициенти, ранкирани по тяхната интензивност. Издръжливостта измерва стабилността на ефекта на всеки фактор чрез вариацията на регресионните отклонения – по-ниска вариация означава по-висока значимост. Окончателното ранкиране се получава като средна стойност от трите коефициента, а коефициентът на значимост определя дали даден фактор оказва реално влияние: стойност над 1 означава, че неговото въздействие върху конкурентоспособността е съществено.

ТРЕТА ГЛАВА АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В МЛЕЧНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО

Съгласно подхода на Martin et. al. (1991) изложен в първа глави и методологията за изчисляване на съставен индикатор във втора глава, изчисляването на индекса за конкурентоспособност се основава на изменението на пазарния дял на вътрешния и международните пазари и добавената стойност формирана при производството на сурово краве мляко, формирайки съставен индикатор.

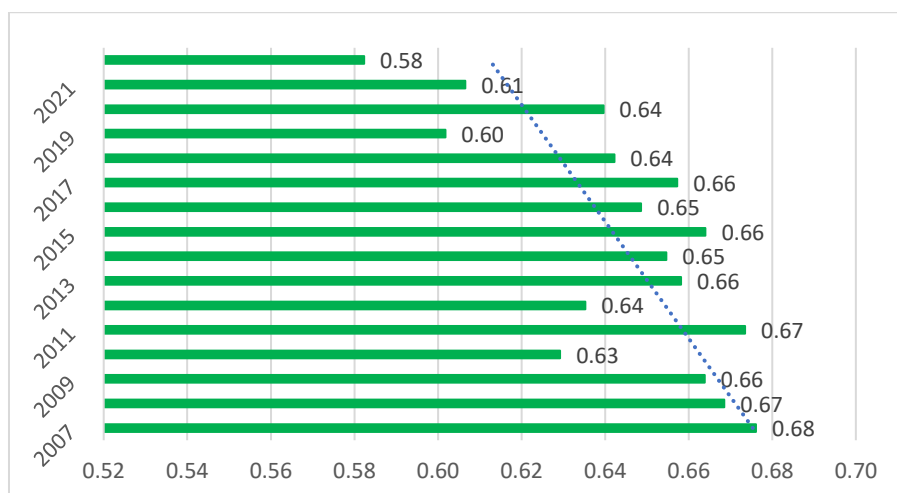
Фиг. 6 Производствена компонента за България

Източници: ITC Trade Map, UN Population division, Евростат, НСИ, собствени изчисления

На фиг. 6 е представено развитието на производствената компонента в динамика за България. За българското производство на мляко и млечни продукти се наблюдава устойчиво намаление на стойността на производствената компонента (с изключение на 2014 г.) за разглеждания период от 0.64 до 0.43 (32.8%), която можем да отдадем в голяма степен на намалението на произвежданите обеми краве мляко и последващото намалението на дела на изкупеното мляко.

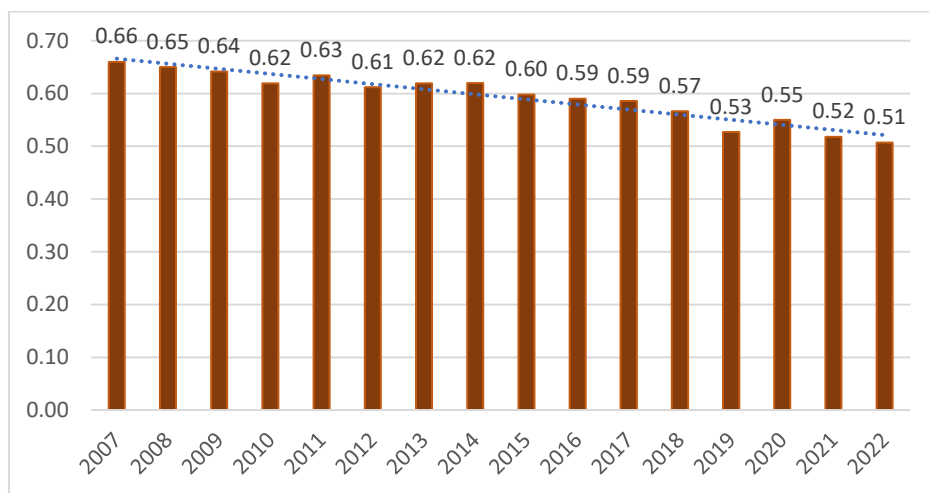
Фиг. 7 Стойностна компонента за България

Източник: ITC Trade Map, UN Population division, Евростат, НСИ, собствени изчисления

За България при стойностната компонента също се наблюдава намаление от 0.70 на 0.58 (17,1%). Причини за значителните колебания в стойността на компонента, могат да се търсят, както във вътрешни фактори – намалението на предлагането на мляко на вътрешния пазар води до повишение на цените, както и на изменения на външните пазари свързани с предлагането на сурово мляко за внос в страната и цените на млечните суровини на пазара в ЕС. Изчислението е по текущи цени на производител, като изкупните цени се увеличават за разглеждания период от 590,0 лева до 843,3 лева за хиляда литра (42,9%).

Фиг. 8 Съставен индекс на конкурентоспособност

Източник: ITC Trade Map, UN Population division, Евростат, НСИ, собствени изчисления

Съставния индекс на конкурентоспособност на българското производство на мляко устойчиво намалява за разглеждания период 0,66 на 0,51 (22,7%). Нивото на конкурентоспособност се изменя от много добро на задоволително според изложената методология в глава 2, но ако трендът се запази е възможно в следващите години конкурентното представяне да продължи да се влошава и да бъде незадоволително (стойност на индекса под 0,46) .

Анализ на показателите на конкурентността по групи

Група 1 – Производствени фактори

След присъединяването към ЕС броят на млечните крави в България намалява значително, докато кравите за месосе увеличават, стопани които не искат да инвестират се пренасочват към месодайно направление, за да се избегнат по-строгите хигиенни изисквания и да се запази достъпът до субсидии. Производството се концентрира в по-големи ферми – делът на кравите в стопанства с над 20, а още повече с над 50 крави, постоянно нараства, което подобрява икономии от мащаба, но малките стопанства напускат сектора. В същото време продуктивността на българската млечни крави изостава все повече спрямо ЕС – достига едва около половината от средното европейско ниво. Това показва слаб напредък в генетиката и храненето, стимули за задържане на нископродуктивни животни (особено при необвързаната подкрепа) и голям „сив“ дял на мляко извън официалната статистика. Паралелно с това трудът на крава спада над три пъти, а капиталът на крава и на ферма нараства значително – секторът става по-капиталоинтензивен, но входният праг за млади и малки фермери става все по-висок.

Група 2 – Икономически фактори

Приходите на крава в специализираните млечни ферми нарастват във времето основно благодарение на по-високи изкупни цени, а не толкова на по-висока продуктивност. Коефициентът приходи/разходи показва добра рентабилност в първите години след 2007 г., но след това спада до ниво около 1,0–1,1, което означава, че в редица години фермите едва покриват разходите си и са силно уязвими при неблагоприятна конюнктура. Частично възстановяване след 2016 г. повишава ефективността, но средно за периода маржовете остават ниски и зависими от субсидии и икономическите условия. Разходите за труд нарастват значително поради недостиг на работна ръка и конкуренция с други сектори, докато трудът на крава намалява заради по-големи стада и механизация. Високата специфичност на активите (обори, техника, животни) и често използването на лични кредити означават, че фермерите трудно напускат сектора, дори при ниска печалба, което обяснява и относително по-ниската чувствителност на някои икономически показатели към краткосрочни ценови шокове.

Група 3 – Структурни фактори

Структурно млечното говедовъдство се отдалечава от „дуалистичния“ модел с много дребни и малко на брой големи ферми – средният брой крави в специализирано стопанство почти се удвоява спрямо началото на периода, а по данни от преброяванията делът на стадата с над 50 крави покрива вече по-голямата част от млечното стадо. Това позволява по-добро натоварване на активите, въвеждане на съвременно хранене и механизация, намаляване на разходите на литър мляко, но същевременно ускорява излизането на малките екстензивни стопанства, особено в планинските райони. Средната възраст на управителите се повишава, което показва, че секторът става непривлекателен за млади фермери – заради висока трудоемкост, по-ниска доходност спрямо други дейности, ценова нестабилност и тежка регулация. Ковид кризата временно „замразява“ бракуването и дори води до краткосрочно увеличение на животните в някои групи, но ръстът на цените на фуражи и енергия след 2021 г. възстановява тенденцията към концентрация на производството и излизане на по-малките стопанства.

Група 4 – Пазарни фактори

Изкупната цена на суровото краве мляко в България се формира от комбинация от вътрешни и външни фактори. Вътрешно, силната инфлация на производствените разходи (фуражи, енергия, труд), инвестициите за покриване на европейските стандарти за качество и недостигът на квалифицирани работници вдигат оказват натиск на цената. Външните шокове – световната финансова криза, руското ембарго, пандемията и

последващите проблеми във веригите за доставки – водят до резки спадове и по-късни поскъпвания, тъй като ЕС е нетен износител и външното търсене силно влияе на вътрешните цени. Недостигът на мляко след 2017 г. поради намаляващо стадо и слабо подобрене на продуктивността, комбинирани със скок в цените на входящите ресурси през 2021–2022 г., стимулира растежа на изкупните цени. В същото време средното изкупено количество мляко на преработвател намалява, което подсказва слабо натоварване на част от млекопреработвателните мощности, сезонен характер на работата и стимули за внос на млечни суровини от други страни в ЕС. Индексът на Баласа (RCA1) за млечни продукти се влошава трайно и остава отрицателен, което показва липса на разкрито сравнително предимство и засилващ се натиск от конкурентен внос.

Група 5 – Регулаторни фактори

Подпомагането на специализираните млечни стопанства на животинска единица и на стопанство нараства значително през целия период, като специализираните схеми за мляко се увеличават многократно спрямо първоначалната база. Това отразява както фокуса на аграрната политика върху „чувствителни“ сектори, така и желанието да се намали социалният натиск в селските райони. Въпреки това общата субсидия на стопанство расте по-бързо от субсидията на крава, което показва, че ресурсите се концентрират в по-големи и по-добре капитализирани ферми – по-малко на брой, но с повече животни и земя. Специализираната подкрепа компенсира част от ценовите шокове и подкрепя инвестициите, но едновременно с това рискува да „консервира“ ниско продуктивни структури, ако условията не стимулират достатъчно повишаване на ефективността и реална пазарна ориентация (изисквания за доказано производство, минимални количества и др.). В крайна сметка, политиката играе двойна роля – от една страна намалява риска и подобрява ликвидността на фермите, от друга страна подпомага преструктурирането на по-големи производители и ускорява излизането на малките.

Група 6 – Макроикономически фактори

В макроикономически план доходите и БВП на човек нарастват над два пъти, но инфлацията – особено след 2021 г. – частично изяжда реалната покупателна способност, включително за млечни продукти, и насочва част от потребителите към по-евтини имитиращи млечни продукти. Успоредно с икономическия растеж делът на земеделието в БВП на България намалява, което е типично за икономики в процес на структурна трансформация към индустрия и услуги, но означава и относително по-слаба тежест на аграрния сектор. Индексът на потребителските цени показва периоди на относителна стабилност и резки скокове, като комбинацията от постпандемично възстановяване, енергийна криза и войната в Украйна водят до силен ценови натиск върху храните и входящите ресурси в края на периода. Демографският спад – резултат от отрицателен естествен прираст и значителна миграция към градовете и емиграция на млади хора – свива вътрешния пазар и едновременно ограничава предлагането на труд в селските райони, което повишава разходите за труд и затруднява намирането на работници за фермите. Така макроикономическата среда едновременно създава търсене за по-ефективно, капиталово интензивно производство и в същото време увеличава външния натиск върху конкурентоспособността на българското млечно говедовъдство.

Селекционен контрол.

В българското млечно говедовъдство делът на кравите под селекционен контрол достига около 41–42% от стадото, със силна роля на развъдните асоциации, особено за черношарената порода, където продуктивността в контролираните стада вече се доближава до средните нива за ЕС. Развъдните програми, изкуственото осеменяване със сперма от породисти бици и вносът на високопродуктивни юници (в по-ранните години) подпомагат генетичния напредък, но остават проблеми като раздробеност на развъдната

дейност (няколко организации за една и съща порода) и ограничен обхват на селекцията в стадото. По отношение на аграрната политика млечните квоти никога не са били реално ограничение – производството стабилно остава под определените квоти, а големият дял мляко, което не достига до преработка, показва слаба интеграция между ферми и преработватели, недоразвита система за събиране и силен „паралелен“ пазар през първите години след влизането на страната в ЕС.

Влияние на аграрната политика

Подпомагането чрез обвързана подкрепа и държавни помощи за животновъдството нараства силно след 2007 г., особено за млечния сектор, като новите схеми постепенно заменят старите „целеви субсидии“. Част от инструментите (специализирана подкрепа на крава, *de minimis*, развъдна дейност) имат стабилизиращ ефект и насърчават участие в селекционни програми, но логиката „подкрепяме доход, а не произведено количество“ създава риск от разкъсване на връзката между брой животни и ефективно производство. Паралелно с това се предприемат стъпки за по-справедливо разпределение на пасищата – преминаване от търгове към административно разпределение само към реални животновъди, но общият недостиг на постоянно затревени площи и конкуренцията с растениевъдството повишават цената на земята и ограничават пасищното отглеждане. В преработката въвеждането на европейските хигиенни стандарти води до рязък спад на броя мандри след 2007 г., като оцеляват предприятията, успели да модернизират сгради, техника и системи за контрол на качеството; но производителите на сурово мляко изостават с инвестициите, което ограничава качествената суровина достъпна за преработвателите.

Преработка на мляко

Млекопреработвателната индустрия преминава през силна структурна трансформация – от стотици малки преработватели към по-консолидиран, но все пак слабо концентриран сектор, в който първите 25 фирми държат до 80% от обема, а *индексът на Хирфендал-Хиришман* остава далеч под прага за висока концентрация. Значими играчи са дружества с чуждестранно участие, интегрирани в регионални и глобални вериги, което дава достъп до външни пазари, но и прави местния сектор зависим от стратегическите решения на мултинационални групи (преструктуриране, закриване на мощности и прехвърляне на производство в други държави). Вертикалната интеграция между ферми и преработватели в България е по-слабо развита спрямо други страни в региона – относително малко са примерите за затворен цикъл от фуража до готовия продукт, а хоризонталната интеграция чрез силни организации на производители е недостатъчна. В резултат фермерите остават със слаба пазарна сила, зависими от ценова и договорна политика на преработвателите и търговските вериги, докато общата интеграция в общия пазар на ЕС – включително лесен внос на сухо мляко и други суровини – засилва конкурентния натиск върху българското млечно говедовъдство.

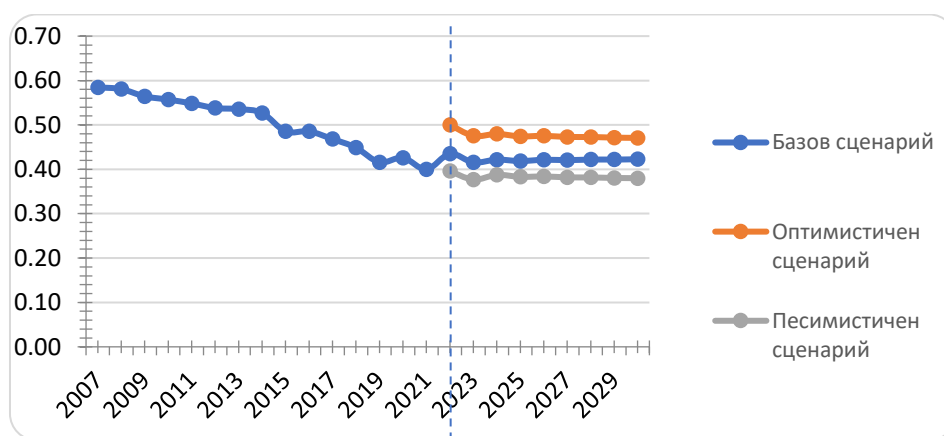
Хоризонталната интеграция в българското млечно говедовъдство остава слабо развита, въпреки наличието на мярка 9 от ПРСР, която подпомага създаването на групи и организации на производители. Към 2025 г. в сектора са регистрирани само една организация на производители и ограничен брой групи на производители, като липсват междубраншови организации за мляко и млечни продукти поради правни ограничения. Основните причини за слабото участие включват историческа обремененост от негативния опит на колективизацията, недоверие между фермерите и други участници във веригата, различия в мащаба и технологичното развитие на стопанствата, липса на управленски умения за говернанс на колективни структури и недостатъчно успешни местни примери. Комбинацията от социални, психологически и институционални

фактори ограничава мотивацията за сдружаване, въпреки потенциала на организациите на производителите да увеличат пазарната сила на фермите и да намалят разходите им.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА СЦЕНАРИИ ЗА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И ЗА РАЗВИТИЕ НА ОСНОВНИТЕ ВЛИЯЕЩИ ФАКТОРИ

На фигура 31 са представени сценарии за развитие на продуктовата конкурентоспособност след 2021 г. При базовият сценарий след 2023 г. се очаква задържане на нивото на конкурентоспособност до 2030 г. след известен спад през периода 2022-2023 години. Очаквам, че това развитие да се дължи както на забавяне на спада в броя на млечните стада в страната, така и в умерено увеличение на продуктивността, дължащо се на постепенно разширяване броя на животните в стадата под селекция. Погледнато в перспектива той не предлага подобрене на конкурентната позиция на производителите, като намалението на индекса е от добро конкурентно представяне (0,58) към 2007 г. на ниско (0,42) към 2030 г.

Фиг. 31 Производствена компонента и сценарии за развитие

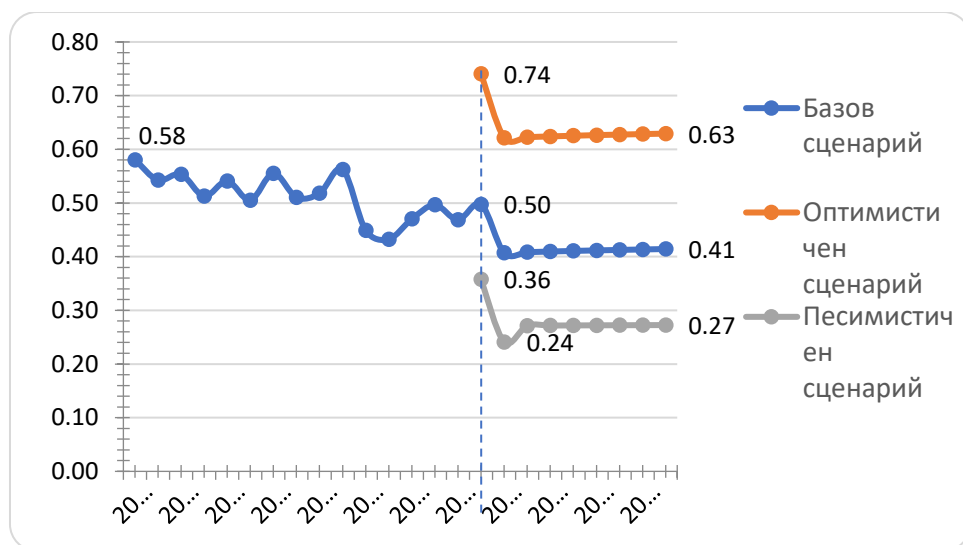

Източник: МЗХ, НСИ, ИТС, UN, собствени изчисления

При оптимистичния сценарий се наблюдава подобрене, като стойността му в края на периода до 0,47 т.е. средно конкурентно представяне. Двигатели за подобно развитие могат да се търсят увеличаване на инвестициите в стопанствата по отношение на породния състав и механизацията, подобряване на обучението на персонала и внос на работници от други държави, подобряване на храненето (използване на софтуер за изготвяне на дажбите съобразно различните фази от жизнения цикъл на животните).

При песимистичния сценарий се наблюдава намаление на стойността на индекса до 0,38 – конкурентно представяне в ниския диапазон. Движещи сили зад подобно развитие е възможно да бъдат – намаление на инвестициите в стопанствата поради очаквани намаление на подпомагането и/или завишаване изискванията към производителите. Пенсионирание или отказване на значителна част от стопаните собственици на по-малки стопанства. Увеличаване на недостига на работна ръка.

Фиг. 32 Стойностна компонента и сценарии за развитие

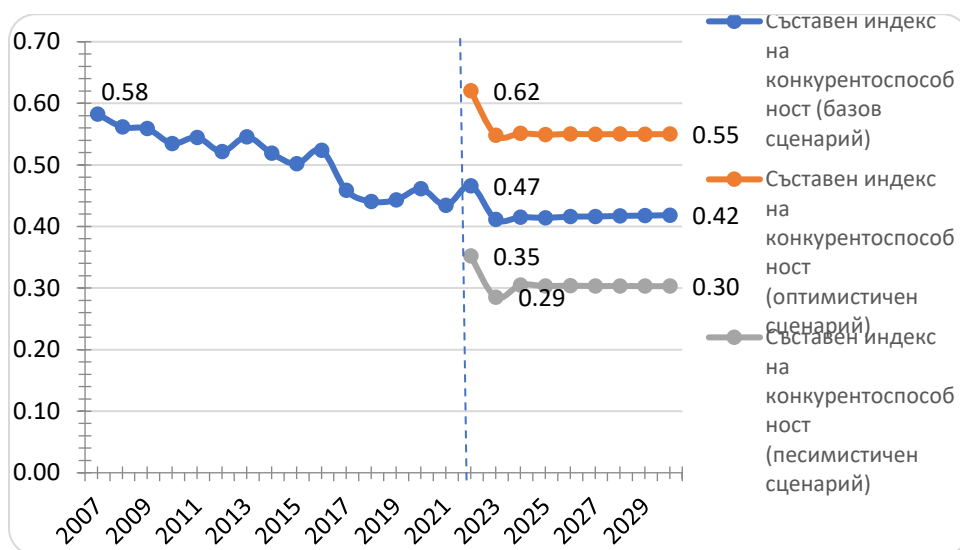
Източник: МЗХ, НСИ, ИТС, UN, собствени изчисления

При базовия сценарий за развитие на стойността се предвижда задържане и слабо подобрене към 2030 г., но все още на ниско ниво (фиг. 32). Минимумът на индекса се достига през 2023 г. (0,407), а в края на периода стойността е 0,414. Предполага сравнителна икономическа стабилност и запазване на нивата изкупните цени за различните видове млека със слабо повишение поради общата инфлация в икономиката.

При оптимистичния сценарий се наблюдава значимо подобрене на представянето, със стойност на индекса на 0,60 и подобряваща се, конкурентното представяне е в рамките на добро според скалата за оценка. Фактори стимулиращи подобно развитие биха били – увеличаване на производството на сурово мляко, увеличаване на изкупните цени, нормативни изисквания за влагане на определен дял българска суровина в произвежданите у нас млечни продукти. Влияние би могло да окаже и въвеждането на нови марки на пазара (примерно „планински продукт“) промотиращи местното производство във всички пазарни канали.

При песимистичния сценарий се наблюдава значимо намаление с минимум от 0,24, близко до неконкурентното ниво. Фактори, които биха оказали влияние за подобно развитие (свързано със сериозно намаление на търсенето и изкупните цени) са сериозно компроментиране на продукцията на един или няколко български преработватели, водещо до намаление в търсенето на български продукти; друга възможност е ограничаване или прекъсване на износа от ЕС към някой от водещите вносители на млечни продукти от съюза (примерно Китай в случай на търговска война) водещо до увеличение на запасите, спад в цените на млечните продукти на общия пазар и вноса на млечни продукти в България на цени под тези на продуктите произвеждани у нас. Това би било възможно и поради обема на производство в някой от заводите на водещите европейски млекопреработватели, които са с порядък по-големи от тези на нашите преработватели, водейки респективно до по-ниски цени на единица продукция поради икономия от мащаба. Друг по-малко вероятен фактор би бил промяна във вкусовете на потребителите.

Фиг. 33 Съставен индекс на конкурентоспособност и сценарии

Източник: МЗХ, НСИ, ИТС, УН, собствени изчисления

При базовия сценарий на конкурентоспособността на базата на моделното уравнение се предполага задържане на нивото на индекса около 0,41 (т. е. ниско конкурентно представяне). При оптимистичния сценарий се наблюдава повишаване до стойност около 0,55 (добро конкурентно представяне) близка до представянето от първите години след влизане в ЕС, но в среда на общ пазар. При песимистичния сценарий се наблюдава трайно влошаване и ниво на индекса от 0,30 (ниско конкурентно представяне), което има негативно влияние както върху стопанствата.

Резултатите от изследването показват сравнителна стабилност на представянето в следващите години до 2030 година и при трите разгледани сценария. Т.е. за да се търси едно позитивно развитие би трябвало да се приложи (доколкото това е възможно) една по-активна политика, свързана с подобряване на ефективността на производството в млечните стопанства и подкрепа за организациите на производителите за развитие на късите вериги на доставка.

Сценарии на основните фактори влияещи на конкурентоспособността

Водещите фактори влияещи на конкурентното представяне установени в 3-та глава са представени в таблицата. Избраните показатели са със рейтинг над 0.7.

Таблица 12 Фактори с най-голямо влияние върху конкурентоспособността

№.	Фактор	Мерна единица	Рейтинг (CPR)
1.	Продуктивност на крава	т./крава	0.80
2.	Труд на крава	ГРЕ/ЖЕ	0.81
3	Производствената ефективност (приходи / общи разходи)		0.75
4.	Общ доход на човек от населението	хил. лв.	0.71

5.	БВП на човек от населението,	хил. лв.	0.71
6.	Индекс на потребителските цени	%	0.74
7.	Брой на населението в България	млн. души	0.74

Продуктивността е идентифицирана като един от ключовите фактори за конкурентоспособността на млечното говедовъдство, с висока значимост по CPR оценка (0,80) и ясно положителна връзка с индекса на конкурентоспособност. Въпреки това историческият ръст на млечността в България през 2007–2022 г. е много слаб (около 34 кг/крава годишно, под 1% годишно), което е посочено като съществена причина за загубата на конкурентоспособност. Сценариите до 2030 г. предполагат продължаващо, но умерено увеличение на продуктивността: базовият сценарий прогнозира ограничено увеличение, оптимистичният допуска по-високи равнища, но пак при темпове, които остават недостатъчни за съществено догонване на средните за ЕС, докато песимистичният връща млечността към равнища, характерни за средата на предходното десетилетие. Оценките на различните сценарии показват по-голяма „изтегленост“ към по-ниски стойности, т.е. рискът от реализация на по-неблагоприятни резултати е относително по-висок.

Вложеният труд на животинска единица е най-силният фактор сред производствените показатели (CPR 0,81) и също е в правопрпорционална връзка с конкурентоспособността, което се интерпретира като отражение на структурен недостиг на работна сила: намаляването на труда води до ограничения за производството, които не могат да бъдат компенсирани достатъчно бързо посредством увеличаване на капитала, механизацията или управленски практики. България е сред страните с най-бърз спад на вложения труд в млечното говедовъдство за 2007–2022 г. (съществено съкращение спрямо изходните нива). Сценариите до 2030 г. очертават преобладаващо низходяща динамика при базовия вариант и широк диапазон на възможни отклонения при оптимистичен и песимистичен сценарий. Изводът е, че най-вероятното развитие е трудът да остане под историческите средни стойности.

Производствената ефективност (приходи/общи разходи) е единственият икономически показател от групата, който преминава критериите за значимост и се нарежда сред най-важните детерминанти (CPR 0,75), като подобряването ѝ подкрепя конкурентоспособността чрез по-ниска себестойност и по-добро ценово позициониране. Исторически ефективността варира, но след 2015 г. се наблюдава слаб устойчив възход, а сценариите до 2030 г. предполагат запазване на стойности над средните за миналия период, с ограничен риск от силно влошаване. Това означава, че ефективността действа като относително стабилизиращ фактор спрямо индекса на конкурентоспособност, включително в базовия сценарий.

Сред макроикономическите фактори общият доход на човек от населението има положително влияние върху конкурентоспособността (CPR около 0,71), тъй като стимулира търсенето, но исторически увеличеното потребление не води до нарастване на пазарния дял на местното производство. Еластичността на потреблението на млечни продукти спрямо доходите е ниска, което подсказва, че цените и производствените разходи имат по-определяща роля. Сценариите до 2030 г. предвиждат продължаващ растеж на доходите, което по линия на търсенето би подкрепило умерено конкурентоспособността.

За разлика от доходите, БВП на човек от населението е отчетен с обратнопропорционална връзка към конкурентоспособността, интерпретирана като резултат от пренасочване на ресурси към по-високодоходни сектори и относително по-слаба възвращаемост в млечното говедовъдство при общ икономически растеж. Прогнозите сочат устойчиво нарастване на БВП до 2030 г., което при равни други условия може да оказва натиск конкурентоспособността да се движи към по-неблагоприятни сценарии, макар тежестта на този фактор да не е сред най-високите.

Инфлацията (CPI) е сред по-силните макропоказатели (CPR около 0,74) и е в правопропорционална зависимост с конкурентоспособността, т.е. по-високите цени могат да подпомагат предлагането, макар прогнозируемостта да е ограничена и надеждността на екстраполацията да е една от най-ниските. Сценариите предполагат относително по-висока инфлация спрямо историческите средни, но с голям риск от отклонения. Накрая, броят на населението (CPR около 0,74) е в положителна връзка с конкурентоспособността, но прогнозите при всички сценарии са за продължаващо намаление до 2030 г. с висока надеждност, което предполага допълнителен низходящ натиск чрез свиване на вътрешния пазар и ограничения върху трудовия ресурс. В обобщение, прогнозната рамка сочи, че макар продуктивността и ефективността да подкрепят индекса в ограничена степен, най-сериозните рискове за конкурентоспособността до 2030 г. произтичат от недостига на труд и неблагоприятната демографска динамика, които тласкат сектора към базови или по-неблагоприятни траектории.

Оценка на направените хипотези

Хипотеза 1 предполага, че присъединяването на България към единния пазар на ЕС има положително влияние върху конкурентоспособността на млечното говедовъдство, като стойностният компонент следва да нараства; емпиричните резултати обаче показват обратна обща динамика – за периода 2007–2022 г. съставният индекс на конкурентоспособност намалява с около 25%, а стойностният компонент също се понижава с приблизително 17% (макар и при колебания и по-слаб темп), което обуславя отхвърляне на хипотезата. Макар интеграцията в общия пазар да създава предпоставки за по-прозрачно ценообразуване, по-добра съпоставимост на стандартите и потенциал за по-висока добавена стойност чрез преработката и нишови продукти, тези позитиви са неутрализирани от засилен конкурентен натиск и структурни слабости при производството: трайно намаление на специализираните стопанства и поголовието, ограничен ръст на продуктивността, заместване на местна суровина с внос и технологични практики, позволяващи по-нисък дял сурово мляко. В резултат, присъединяването по-скоро усилва конкуренцията и производствения натиск върху сектора, отколкото да доведе до устойчиво подобрене на конкурентоспособността, включително в стойностно измерение.

Заложеното в хипотеза 2 - най-силно влияние върху конкурентоспособността на млечното говедовъдство оказват вътрешните производствени и външните пазарни фактори, не се потвърждава от резултатите от изследването, и тя е отхвърлена. Анализът показва, че решаващо значение имат вътрешните производствени фактори в съчетание с външните макроикономически условия, докато пазарните фактори не се открояват като водещи детерминанти, въпреки нарастването на изкупните цени. В условията на отворен и силно конкурентен общ европейски пазар, по-добре адаптираните производители реализират предимства, докато структурните слабости на сектора ограничават ефекта от благоприятни пазарни сигнали. Макар българските млечни ферми да постигат съответствие с европейските стандарти за качество, ограниченото вътрешно предлагане на сурово мляко, засиленият внос на суровини, слабата интеграция между производители

и преработватели и отсъствието на българско присъствие на основните европейски млечни борси ограничават пазарната реализация и дългосрочния растеж. В този контекст макроикономическите и структурните ограничения се оказват по-силни от пазарните фактори при формирането на конкурентоспособността на сектора.

Хипотеза 3 се потвърждава, тъй като сценарийният анализ показва, че слабостите и кризисните процеси в българското млечно говедовъдство, натрупани след присъединяването към ЕС, имат висока вероятност да се запазят и в средносрочен план, като конкурентоспособността при базовия сценарий остава по-ниска от историческите равнища до 2022 г., без съществено влошаване, но и без възстановяване. Положителни очаквания за подобрение се формират единствено при оптимистичния сценарий, който предполага едновременно стабилизиране на пазарната среда, по-висока политическа предвидимост, активни инвестиции, подобряване на продуктивността и навлизане на нови стопани. Структурните ограничения – недостигът на работна сила, демографското застаряване, високите изисквания и капиталовите бариери за нови фермери, нестабилната регулаторна среда и слабата интеграция между производство и преработка – продължават да оказват системен натиск върху сектора, като ограничават възможностите за устойчиво повишаване на конкурентоспособността и насочват развитието ѝ към базовия или песимистичния сценарий.

Хипотеза 4 се потвърждава, тъй като резултатите от изследването показват, че подкрепата по линия на ОСП и националните инструменти, включително директните плащания, има съществено значение за преструктурирането и адаптацията на млечното говедовъдство, но не е достатъчна да преодолее трайния негативен тренд в сектора. Подпомагането допринася за оцеляването и концентрацията на по-капитализираните стопанства и частично смекчава ценовите и пазарните шокове, но не компенсира структурните ограничения, свързани с висока задлъжнялост, ограничен инвестиционен капацитет, ниска продуктивност и силен ценови натиск от общия пазар на ЕС. В условията на увеличаващо се предлагане на мляко и млечни продукти на общия пазар, значим внос и ограничени национални регулаторни възможности, ролята на политиките остава предимно стабилизираща и преструктурираща, без да създава предпоставки за устойчиво възстановяване на конкурентоспособността, което изисква допълнителни целеви инвестиции, модернизация и по-дълбока интеграция във веригата на стойността.

Заклучение

Извършеното изследване показва, че конкурентоспособността на млечния сектор в България до 2030 г. ще остане под влиянието на комплекс от структурни, икономически и демографски детерминанти, чиито въздействия се проявяват в различна интензивност и посока. Разработените сценарии разкриват относителна стабилност на индекса на конкурентоспособност в рамките на базовия вариант, но едновременно с това очертават и значителен риск от трайно придвижване към по-ниски нива при неблагоприятно външно развитие или при отсъствие на целенасочена публична интервенция.

Емпиричният анализ идентифицира продуктивността, вложения труд и производствената ефективност като най-значимите фактори за бъдещото пазарно представяне на сектора, което подчертава необходимостта от задълбочени структурни реформи в стопанствата. Макроикономическите показатели – доходи, инфлация, БВП и демографска динамика – разкриват амбивалентно влияние: докато някои от тях съдействат за укрепване на конкурентоспособността, други, като демографския спад, я ограничават и задълбочават уязвимостите на сектора.

В допълнение, нарастващият натиск за ограничаване на емисиите, промените в потребителските предпочитания и нарастващото предлагане на алтернативни продукти

подчертават необходимостта млечното говедовъдство да адаптира своите производствени и пазарни модели към новите изисквания на регулаторната и потребителската среда на общия пазар на ЕС. Тези процеси имат потенциала да предизвикат съществени трансформации, които при липса на адекватни компенсаторни политики могат да доведат до значими изменения в производствената структура.

В този контекст подобряването на конкурентоспособността изисква интегриран стратегически подход, включващ целенасочени инвестиции в генетични ресурси и модерни производствени технологии, институционална подкрепа за организациите на производителите и развитие на къси вериги на доставка, както и нормативни механизми за повишаване на проследимостта и добавената стойност на българските млечни продукти. Само чрез такава комплексна и последователно провеждана политика могат да бъдат създадени предпоставки за устойчиво повишаване на пазарната позиция на сектора и преодоляване на наблюдаваната тенденция към намаляваща конкурентоспособност.

СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ НАУЧНИ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

А. Теоретико-методически

1. Въз основа на значителен брой автори и източници е направен теоретичен преглед на подходите за анализ на конкурентоспособността, разгледани са различни школи и техните подходи – класическите и модерни теории за влиянието на международната търговия върху конкурентоспособността, школа на стратегическото управление, методи за измерване на детерминанти на конкурентоспособността.
2. Разработен е подход за квантифициране на конкурентното представяне на млечния сектор на национално ниво посредством индекс на конкурентоспособност на базата на пазарното представяне на макро ниво.
3. На базата на авторски подход е предложена теоретична рамка за групиране на показателите влияещи на специализираните млечни стопанства в шест групи, според това дали са вътрешни или външни за стопанството, и според начина, по който му влияят – производствени, икономически, структурни, пазарни регулаторни и макроикономически.
4. Историко-икономически анализ на прилаганата икономическа политика и нейното влияние за развитието на млечния подсектор преди и след присъединяване на България към общия пазар на ЕС за периода 2007 -2020 г.
5. Разработена е и структурирана методика, която е приложима за анализ на макро ниво и към други сектори от селското стопанство.

Б. Научно-приложни

6. Направена е оценка на ефекта от прилагане на квотната система и „Пакета за млякото“ върху специализираните български млечни стопанства.
7. Определени са факторите с най-голямо влияние върху конкурентоспособността на стопанствата на базата на множествена регресия и CPR метод.
8. Направена е оценка на концентрацията при млекопреработката в България използвайки индекс на Хирфендал-Хиршман.
9. Разработени са сценарии за развитие на факторите с най-голямо влияние върху конкурентоспособността до 2030 г., които могат да се използват от експерти, бизнеса и НПО за стратегическо планиране.
10. Изследвана е хоризонталната интеграция между производителите и възможни причини за неуспеха при сдружаване.
11. Направени са предложения за политики и мерки за повишаване на конкурентоспособността, включително програми за инвестиции и подобряване на

информираността относно използването на местна суровина в млечните продукти произведени в България.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Stoychev, V.** (2018) Effect of cow's milk price volatility on dairy farms income in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, Agricultural Academy, Vol. 63, No.3, pp. 22-31, ISSN (Print): 0205-3845, CABI Record Number: 20193045150
2. **Toteva, D., Dimitrova, D., Stoychev, V.,** (2022) Factor Productivity of Chosen Bulgarian Agricultural Productions. *Journal "Agriculture and Forestry"*, University of Montenegro, Vol. 68, Is. 3, pp. 147 - 159, ISSN 0554-5579 (Printed)
3. **Stoychev, V., Ivanov, B.** (2022) Comparison of competitiveness between Bulgaria, EU, USA, and New Zealand dairy sectors. Proceedings of the 2021 International Scientific Conference 'Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy', Warsaw, No. 5, pp. 147 - 159, ISBN 978-83-8237-073-7

V. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящия дисертационен труд е изцяло авторско изследване и в неговото разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.